

БОЙКО І. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУПЛЕТИВІЗМ ЯК ГРАМАТИЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ

У статті йдеться про розвиток вивчення явища суплетивізму на прикладі різних мов. Здійснена спроба розробити термінологічну базу суплетивної мікросистеми.

Ключові слова: явище суплетивізму, процес суплетивізму, суплетивна мікросистема, гетерономія, суплетивний ряд.

В статье идет речь об изучении явления супплетивизма на примере разных языков. Осуществлена попытка разработать терминологическую базу супплетивной микросистемы.

Ключевые слова: явление супплетивизма, процесс супплетивизма, супплетивная микросистема, гетеронимия, супплетивный ряд.

The article deals with studying of phenomenon of the suppletive on examples of different languages. I have tried to devise the terminological base of the suppletive microsystem.

Key words: phenomenon of suppletive, process of suppletive, suppletive microsystem, geteronymie, suppletive row.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена недостатнім вивченням проблеми суплетивізму у французькій мові та не розробленою термінологічною базою.

Мета. Описати виникнення явища суплетивізму. Дати визначення поняттю “суплетивізм”.

Предмет – явище суплетивізму.

Об’єкт – суплетивна мікросистема французької мови.

Матеріал – суплетивні форми французької, української, російської, англійської, німецької мов.

Наукова новизна – розробка термінологічної бази суплетивної мікросистеми.

Проблема суплетивізму почала вивчатися у зв’язку з виникненням питань вивчення мовних змін, фонетичних законів, виникнень аналогій. Постали питання виникнення, розвитку та збереження суплетивних утворень.

Аналіз явища суплетивізму здійснюється в трьох планах:

- І. співставлення суплетивних мікросистем на базі визначених категорій формотворення і словотворення певного граматичного ряду;

- II. співставлення суплетивних мікросистем у різних лексико-граматичних рядах;
- III. співставлення змін в суплетивних мікросистемах в процесі історичного розвитку на базі різних мов.

Першим дослідженням, спеціально присвяченим проблемі суплетивізму стала праця Х. Отсгофа “Про суплетивізи в індогерманських мовах”. Він розвинув положення про явище суплетивізму в багатьох індоєвропейських мовах на прикладі німецької мови. Суплетивні утворення він пояснює як “пізніший прояв конкретного мислення раннього періоду” [4:164].

Проблему суплетивізму досліджували такі вчені, як Г. Шухардт, Я. Вакернагель, К. Бругман, Г. Габлер, Ф. Шпехт. Всі ці дослідники давали визначення суплетивізму як поєднання різнокореневих форм в одну систему форм. Послідовники структуралізму – молодогораматисти вважали, що суплетивні форми з’явилися ще на початку розвитку мовної діяльності людини і збереглися до цих пір завдяки постійній вживаності їх у мові.

Вся історія вивчення проблеми суплетивізму пов’язана здебільшого з проблемами порівняльно-історичного мовознавства, головним завданням якого протягом довгого періоду було вивчення “мови-основи” і відповідних співвідношень між “мовою-основою” і її розгалуженнями. Але таке вивчення мови як і мовних явищ не дає змогу докладно описати всі явища на синхронному і діяхронному зрізі. Так, В. П. Конецька підкреслює, що при вивченні лише “мови-основи” та співвідношенні з її розгалуженнями втрачаються мовні явища (в нашому випадку – суплетивні утворення), які виникли в споріднених мовах вже за їх самостійного розвитку. У своїй праці “Суплетивізм в германських мовах” В. П. Конецька виклала лінгвістичну сутність суплетивізмів, встановила суплетивні мікросистеми та їхні зміни в процесі історичного розвитку германських мов [2:31].

В лінгвістичній літературі розрізняють “питомий” та “встановлений” суплетивізм. В першому випадку – в парадигмі одного слова колись поєдналися різні слова. В другому випадку – форми одного слова внаслідок звукових змін з часом змінилися повністю, але питома, етимологічно – ці форми слів все ж таки – однокореневі. Питання “встановленого” (або “актуального”) суплетивізму виникло з розвитком морфонології, як окремого відгалуження морфемної

системи. При виникненні розрізень між “питомим” і “актуальним” суплетивізмом, відповідно виникли умови розрізняти процес суплетивізму та явище суплетивізму.

Процес суплетивізму пов’язується з питанням гетерономії і характеризується поєднанням первинно різних слів в одну систему, коли різні слова стають різнокореневими формами одного слова (суплетивними утвореннями). Подібні суплетивні утворення на синхронному зрізі є свідченням проходження певного етапу розвитку мови. Процес суплетивізму вважається завершеним, коли граматичний спосіб вираження відповідних значень стає головним. Перехід гетеронімічних форм у суплетивні характеризує завершення цього процесу і свідчить про утворення регулярного способу вираження відповідних значень.

Явище суплетивізму не завжди є наслідком процесу суплетивізму. Так, наприклад А. А. Горбачевський виокремлює три типи утворення суплетивних форм:

- 1) семантичне поєднання двох (або більше) слів, схожих за значенням, але різних за походженням;
- 2) витіснення і заміна частини елементів однієї парадигми іншою парадигмою (наприклад *чоловік - люди*);
- 3) утворення суплетивних форм в процесі дії фонетичних законів.

Явище суплетивізму можна констатувати лише тоді, коли різнокореневі одиниці (що використовуються для вираження певних граматичних значень) існують поміж регулярних засобів вираження відповідних значень [3:61].

Аналізуючи суплетивізм в синхронії, виділяємо наступні суттєві ознаки цього явища:

- певний спільний критерій виділення суплетивних сполучень в різних підсистемах мови;
- категорійні ознаки мовних підсистем, в яких має місце явище суплетивізму;
- диференційні ознаки кореляції суплетивів;
- характер кореляції суплетивів;
- морфологічний склад суплетивів;
- словотвірні ознаки суплетивів – використання останніх у складі мотивуючих, складних слів, та словосполучень;

- особливості вживання суплетивів (у синтаксичному, семантичному, стилістичному аспектах).

На діахронічному зрізі, за походженням, лінгвіст Чінчлей Г. визначає суплетивні утворення, як:

1). знаки різних парадигм у процесі функціонування семантично наблизились та сполучились в одну семантичну парадигму, але зберегли різні форми (*aller – va – ira*);

2). словоформи з тотожною основою втратили свою властивість, але залишились у тій самій парадигмі (*oeil – yeux*);

3). форма знака питомої словникової одиниці змінилась, але форма знака запозиченого слова залишилася (*eau – aquatique, eternue – sternutatif*) [6:50].

Отже, існують різні підходи до вивчення проблеми суплетивізму, які базуються насамперед на підходах до вивчення мови в цілому. Багато вчених досліджували проблему суплетивізму на матеріалі лише германських мов. Відповідно до цього були створені та розрізнені процеси, явища, проблеми дослідження суплетивізмів.

Суплетивізм – це найбільш загальноприйняте поняття і водночас – найменш визначене лінгвістичне поняття. Термін “суплетивізм” латинського походження *suppleo* – ‘поповнюю, доповнюю’. В сучасному мовознавстві поняття, що відповідає цьому терміну має значення – утворення граматичних форм слова від різних коренів та основ. Наведемо приклади визначення термінів деяких українських дослідників.

Представники українського мовознавства наводять наступні визначення суплетивізму. Так, Ющук І. П. визначає суплетивізм як утворення різних форм того самого слова від різних коренів. Під проявом суплетивізму він виділяє відмінювання займенників у французькій мові: *je – me – nous*. Суплетивним способом творяться й ступені порівняння деяких прикметників: *bon – meilleur* [7:106]. Інший дослідник Карпенко Ю. О. стверджує, що суплетивізм полягає в утворенні різних форм одного слова від різних коренів. Виявом суплетивізму він вважає також близькозначні групи різнокореневих слів, які в більшості випадків реалізуються похідними від одного кореня, пор.: в українській мові – співвідношення дієслів недоконаного і доконаного виду (*брати – взяти*), назви самця, самки та молодої істоти деяких свійських тварин (*баран – вівця – ягня*) [8:283].

В свою чергу Шайкевич А. Я. подає визначення терміну “Суплетивність – це утворення граматичних форм одного й того ж слова від різних коренів”. В індоєвропейських мовах суплетивність властива для дієслова зі значенням “бути”: у французькій мові 3 особа однини *est*, 2 особа однини *es* ... [9:85].

Суплетивізм – це поєднання різнокореневих слів в одну граматичну пару для вираження граматичних значень. Суплетивізм в індоєвропейських мовах переважно спостерігається при утворенні ступенів порівняння прикметників зі значенням ‘гарний / поганий’ [10:115].

Аналізуючи синтетичні граматичні явища, Реформатський визначає суплетивізм як поєднання в одну граматичну пару (або в один граматичний ряд) різнокореневих або різноосновних слів, коли, не дивлячись на відрізнення коренів або основ, лексичне значення не змінюється, а “розрізнення слів” виконує лише граматичний спосіб розрізнення граматичних значень [11:310].

Суплетивізм репрезентується як засіб граматичного вираження – це заміна кореня слова: *pous allons – pous irrons* [12:41].

Суплетивізм – утворення граматичних форм одного й того ж слова від різних коренів або від різних основ [13:288].

Тобто, сутність визначення суплетивізму як граматичного явища деякі вчені вбачають у граматичному зближенні різних слів, коренів, основ, які надалі відносяться до однієї граматичної пари або парадигми.

При визначенні поняття суплетивізму потрібно враховувати, що інколи розрізнення між коренями слів виходять за межі чергувань. Так, за І. А. Мельничуком “суплетивізм – це граничні випадки чергувань” [4:166].

Явище суплетивізму виявляється в багатьох індоєвропейських мовах, серед яких нас найбільше цікавлять українська та французька мови. Це явище спостерігається наприклад при вивченні граматичного числа іменника (*лоша – лоша́та*), ступенів порівняння прикметників (*поганий – гірший, гарний – кра́щий*), дієслів (*брати – взяти, є – був, ва – і́ра*), займенників (*я – мене, він – його, је – те*).

Деякі лінгвісти в межах суплетивізму розглядають спільнокореневі одиниці, тобто утворення, які лише частково відрізняються своїми основами при співпаданні кореневих морфем

(*квітка – квіти, теля – телята*). Таким чином виникає розрізнення суплетивізму основ та суплетивізму коренів.

Суплетивізм зазвичай трактується вченими як граматичний спосіб, тобто спосіб вираження граматичних значень. Такий суплетивізм інколи називається граматичним суплетивізмом або словозмінним суплетивізмом.

Граматичний суплетивізм – це співвідношення різних мовних одиниць, що входять у систему форм однієї лексеми, тобто – це співвідношення одиниць, поміж яких, суттєве розрізнення є словозмінним. Такий суплетивізм можна проілюструвати такими парами слів *бик – корова, баран – вівця, один – перший, кравець – шити, tomber – chute* [4:169].

За морфологічною ознакою розрізняють кореневі суплетивні утворення, кореневі суплетивні форми, ускладнені детермінативами, кореневі суплетивні форми, ускладнені флексією, мотивовані суплетивні утворення, складні суплетивні утворення.

На позначення сукупності різних одиниць, пов'язаних відношенням до суплетивізму, використовуються такі термінологічні поняття, як “суплетивна пара”, “суплетивна кореляція”, “суплетивний ряд”, “суплетивна парадигма”, “суплетивний спосіб”, “суплетивне відмінювання”.

Реформатський А. А. стверджує, що суплетивні пари формуються різними способами (на прикладі російської мови):

- 1) якщо з двох однокоренових пар слів зникають невживані слова, утворюється нова пара (*человек – человеки, люд – люди – человек – люди*);
- 2) як наслідок процесу фонетичних змін виникає суплетивна пара *un – une* у французькій мові [11:311].

Суплетивний ряд – це морфологічний ряд, неоднорідний за своєю етимологією *gut – besser, best, bon – meilleur*. Суплетивні ряди мають здатність зникати шляхом внутрішнього перерозподілу суплетивних форм. Внаслідок цього можуть виникати повторні (або вторинні) суплетивні ряди. Також суплетивні ряди можуть бути стійкими.

Суплетивне відмінювання полягає в розрізненні основ прямого і непрямих відмінків.

Суплетивний спосіб – це утворення форм ступенів порівняння суплетивних форм.

Отже, інколи суплетивізм характеризується як явище, що граничить і з лексичним і з граматичним значенням. Суплетивізм як спосіб вираження граматичних значень можна назвати лексичним способом. В рамках сучасної наукової парадигми будь-яке мовне явище, а тим більше досліджуване в статті проблема суплетивізму, не може бути обмежена однією науковою концепцією – структуралізмом, логічним позитивізмом чи функціоналізмом.

Проблема співвідношення логічних і мовних понять – одна із найскладніших у філософії мови. Дослідження суплетивізму потрібно починати з дослідження процесу виникнення самої мови, приділяючи увагу логічній послідовності виникнення саме суплетивізму, процесу суплетивізму або явища суплетивізму. Для цього розробляється термінологічно-понятійна база цього мовного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шарль Б. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с 3-го фран. изд. Е. В. и Т. В. Вентцель ; ред., вступ. ст. и примеч. Р. А. Будагова. – М. : Изд. иностр. лит., 1955. – 416 с. 2. Конецкая В. П. Суплетивизм в германских языках / В. П. Конецкая. – М., 1973. – 184 с. 3. Жукова Н. С. Явление суплетивизма и гетеронимии в морфологии глагола современного немецкого языка / Н. С. Жукова // Вестник ТГПУ. – Серия: Гуманитарные науки (филология). – 2006. – № 4 (55). – 205 с. – С. 58–65. 4. Немченко В. Н. Суплетивизм как грамматическое явление (понятие и термины) / В. Н. Немченко // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Серия : Филология. – 2000. – № 1. – 234 с. – С. 163–173. 5. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с. 6. Чинчлей Г. С. Вопросы тождества морфемы и суплетивизм / Г. С. Чинчлей ; отв. ред. С. Г. Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 141 с. 7. Ющук І. П. Вступ до мовознавства : [навч. посібник] / І. П. Ющук. – К. : Рута, 2000. – 128 с. – С. 106–107. 8. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : [підручник] / Ю. О. Карпенко. – [2-ге вид., стереотип.]. – К. : Академія, 2009. – 336 с. – С. 277–283. 9. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику : [учеб. пособие] / А. Я. Шайкевич ; Российск. откр. ун-т. Фак-т "Языки и культуры". – М., 1995. – 304 с. – С. 85–86. 10. Камчатнов А. М. Введение в языкознание : [учебн. пособие для студ., асп., преп.-филол.] / А. М. Камчатнов, Н. А. Николина. – [3 изд.]. – М. : Флинта, 2001. – 230 с. 11. Реформаторский А. А. Введение в языковедение : [учебник для студ. филол. спец. пед. вузов] / А. А. Реформаторский ; науч. ред. В. А. Виноградов ; Московск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – [5-е изд., испр.]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 536 с. – С. 254–255, 310–313. 12. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология : [учебник для филол. фак. ун-тов ин-тов и фак. иностр. яз.]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 414 с. – С. 39–44. 13. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів освіти] / М. П. Кочерган. – К. : Видав. центр "Академія", 2002. – 386 с. (Альма-матер). – С. 288. 14. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / С. Д. Кацнельсон ; отв. ред. А. В. Десницкая ; АН СССР. Ин-т языкознания АН СССР. Ленинградск. отд-ние; – Л. : Наука. ЛО., 1986. – 298 с. – С. 160–167.